

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

Τὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιῶν εἶναι πολὺ ἐλκυστικὸν διὰ τὴν ζωὴν. Ἄτομα καὶ κοινωνίαι φιλοδοξοῦν νὰ καλλιεργοῦν εἰς τὴν ζωὴν των ἀξίας. Τὸ σπουδαιότερον μέλημα τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ διαπλάσῃ ἀνθρώπους, οἵτινες κατὰ τὴν δρασίαν των θὰ ἔχουν ὥς κίνητρον τὰς ἀξίας. Ἡ παραγνώρισις δὲ αὐτῶν ἀσφαλῶς δὲν χαρακτηρίζει λαούς, οἵτινες καλοῦνται νὰ παρέχουν παραδείγματα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν, ὥς εἶναι ὑπὸ πάντων παραδεκτόν, ἐξυπηρετεῖται κατ' ἐξοχὴν ἡ ζωὴ δι' αὐτῶν, εἶναι δεδικαιολογημένον καὶ τὸ διαφέρον πάντων διὰ νὰ γνωρίσουν τὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιῶν ὥς καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπιτυγχάνεται ἡ δημιουργία αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ θέμα τοῦτο ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τῆς ἐργασίας ἡμῶν.

Πρῶτον μέλημα ἡμῶν εἶναι νὰ διατυπώσωμεν ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιῶν. Τί ἐννοοῦμεν μὲ τὰς ἀξίας καὶ ποῖον ρόλον ἐνέχουν αὐταὶ διὰ τὴν ζωὴν. Ὅπως δὲ ἔφ' ὅσον δι' αὐτῶν ἐξυπηρετεῖται ἡ ζωὴ, ἀναφέρονται εἰς κάτι ἀνώτερον. Κατόπιν τούτου εἰς τὸ ἐρώτημά μας ἐμμέσως θὰ ἀπαντήσωμεν, διότι πρῶτον πρέπει νὰ διακριβώσωμεν ποῖον εἶναι τὸ κίνητρον ἐκεῖνο, ὅπερ κατευθύνει ἄτομα καὶ λαοὺς πρὸς τοῦτο τὸ ἀνώτερον. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα : *Ποῦ ὀφείλεται τὸ διὰ ὃ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἀξίας ;*

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο συνδέεται μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη εἶναι ἐκ φύσεως ἀγαθή, εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν πόθον αὐτῆς νὰ ἐπιτύχῃ ἀξίας. Ἐχομεν δὲ πλεῖστα ἐπιχειρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκ φύσεως ἀγαθή. Ἀναφέρομεν τὰ σημαντικώτερα.

α) Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ποθοῦν τὸ καλύτερον. Δὲν ὑπάρχει κανεὶς — ἐκτὸς βεβαίως τῶν ἀνωμάτων — ὅστις δὲν ἐπιδιώκει καὶ δὲν εὐχαριστεῖται μὲ κάτι καλύτερον εἴτε τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν δόξαν εἴτε εἰς τὸν πλοῦτον ἢ καὶ γενικώτερον εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς του.

β) Εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ ψυχὴ ὑφίσταται μὲν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος ἀλλὰ τοῦτο κατόπιν ἐπιλογῆς τινος. Προκειμένου

δηλαδή νὰ τροφοδοτηθῇ ἀπὸ τὸ περιβάλλον δὲν κινεῖται ἀδιαφόρως πρὸς τὸ εἶδος τῶν ἐπιδράσεων, ἀλλ' ἀσκεῖ ἐπιλογὴν διὰ νὰ ἐξελιχθῇ οὐχὶ ὅπως τὸ περιβάλλον ἐπιζητεῖ, ἀλλ' ὅπως ἡ ἰδία θέλει. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀγωγή τότε μόνον ἀσκεῖται ἀποτελεσματικῶς, ὅταν προσφέρῃ ὅ,τι προσιδιάζει πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ τροφίμου. Διὰ τοῦτο ἀκόμη παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον ἂν καὶ προσφέρει γενικῶς τὸ σχολεῖον τὸ αὐτὸ ὑλικὸν εἰς τοὺς τροφίμους του, ὅμως ἐξελίσσονται οὗτοι, ἀνομοίως ὑπὸ τούτου ἐξυπηρετούμενοι, κατὰ διάφορον κατεύθυνσιν. Ὅπως δὲ ποτε οὐδέποτε ἡ ἐξέλιξις αὕτη εἶναι ξένη πρὸς τὸ αἶτημα τῆς ψυχῆς τοῦ τροφίμου καὶ τοῦτο φανερῶνει ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιλέγει τὸ ποιούμενον καλύτερον διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀνωτέρας καταστάσεως.

γ) Εἶναι ἀκόμη ἀναμφισβήτητον ὅτι πᾶσα ἐπιτυχία τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν πόθων της ἀποτελεῖ σταθμὸν, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾷ ἐφόδια διὰ τὴν εὐνοϊκωτέραν ἐξέλιξίν της. Οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους θέτει, βαθμηδὸν ἐπιτελοῦνται. Ἐκάστη ὅμως βαθμὶς διευκολύνει αὐτὴν καὶ μάλιστα τοιοῦτοτρόπως ὥστε ὁ ἰδρὼς τοῦ παρελθόντος νὰ ἀποτελῇ θησαύρισμα διὰ τὸ μέλλον. Καταδεικνύει δὲ καὶ τοῦτο τὴν στροφὴν τῆς ψυχῆς ἐκ φύσεως πρὸς τὸ ἀγαθόν.

δ) Εἶναι τέλος ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται ἐλευθέρως καὶ αἰσθάνεται ἱκανοποίησιν οὐχὶ ὅταν ὑποτάσσεται εἰς τὰ πάθη ἢ τοὺς ἐγωϊσμοὺς ἢ ἄλλας προσκαίρους τοῦ σώματος ἀπαιτήσεις, ἀλλ' ὅταν διὰ κόπων καὶ μόχθων διαρθρώσῃ ἐσωτερικοὺς νόμους, οἵτινες τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς προσδιορίζοντες ρυθμίζουν τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου τόσον κατὰ τὴν ἀγαθὴν ἐξέλιξίν του ὅσον καὶ κατὰ τὴν εὐαισθησίαν τῆς ὁλότητος. Καταδεικνύει δὲ καὶ τοῦτο σαφῶς πλέον, ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῆς ψυχῆς δὲν σημειοῦται μὲ τὴν πραγμάτωσιν τῶν προσκαίρων ἀγαθῶν, ὑλικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἐκ τούτων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστοῦται ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς εἶναι ἀγαθὴ. Τοῦτο δὲ ὠδήγησε καὶ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν διδασκαλίαν του ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν προκόσμιον ὑπαρξίν της ἔξῃ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς τὸν Παράδεισον διαβίωσις τῶν Πρωτοπλάστων συμβολίζει μίαν κατάστασιν, ἣτις ἐπιχυρῶνει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν οὐσίαν της εἶναι ἀγαθὴ.

Ἄν ὅμως ἡ ψυχὴ ἐκ φύσεως εἶναι ἀγαθὴ, εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ ἄτομον δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον τῶν ἐγωκεντρικῶν διαθέσεων ἢ τῶν προσκαίρων ἀντιλήψεων. Οἱ πειρασμοὶ τῆς ζωῆς, τὰ ὠμὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς κ.τ.τ. δημιουργοῦν ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς φιλοδοξίας, αἵτινες, ὅταν κυριαρχοῦν, καθιστοῦν τὸν ἀνθρώπον τὸ μεγαλύτερον θηρίον ἐπὶ τῆς γῆς. Τὰς ἐκδηλώσεις αὐτὰς ἀπέδωσεν ὁ Πλάτων, καὶ δικαίως, εἰς τὴν συμμετοχὴν τοῦ σώματος. Ἡ ψυχὴ, λέγει, μὲ τὴν γέννησιν τοῦ ἀτόμου περιβάλλεται ἀπὸ τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ κηλὶδα δι' αὐτήν. Καὶ

πράγματι μόνον τὸ σῶμα εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ μᾶς ἐξαναγκάζει προκειμένου νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν θεραπείαν τοῦ νὰ κινούμεθα πρὸς σκοπούς, οἵτινες οὐδόλως ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς καὶ οἵτινες οὐδόλως ἐξυπηρετοῦν τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ, ὅταν τοῦτο μόνον θεραπεύη, σαφῶς ἀντικοινωνικῶς, δεδομένου ὅτι ἀσχολεῖται τότε μὲ ἔργα, ἅτινα ἱκανοποιοῦν τὸ ἄτομον καὶ ὄχι τὸ σύνολον. *Ψυχὴ ἄρα καὶ σῶμα εὐρίσκονται εἰς διάστασιν.* Ὅ,τι τὸ ἐν ἐπιδιώκει ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ ἄλλου. Ἡ δὲ ζωὴ ἀποτελεῖ τὸν στίβον, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ δύο αὐτὰ ἀγωνίζονται. Ἀγωνίζονται δὲ κατὰ ἓνα τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἕκαστον ἐξ αὐτῶν νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ λάβῃ τὰ ἡνία. Κέντρον βεβαίως εἶναι τὸ ἐγώ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ μέλημά του δίδει τὴν κυριαρχίαν εἰς τὸν ἓνα ἢ εἰς τὸν ἄλλον παράγοντα. Σπανίως ὅμως δίδεται ἡ κυριαρχία αὕτῃ ἐξ ὁλοκλήρου. Συνήθως κυριαρχεῖ τὸ ἐν ἐκ τούτων κατὰ ἓν ποσοστόν, διότι δὲν δύναται τὸ ἄτομον νὰ ἀδιαφορήσῃ τελείως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἄλλου. Καὶ ὅταν μὲν ἡ κυριαρχία ἀναλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν, τὸ σῶμα ἀποτελεῖ ὄργανον τῶν ἐπιδιώξεων ἐκείνης. Ἄν ὅμως τὸ ἄτομον θεραπεύῃ ὑπὲρ τὸ δέον τὸ σῶμα, τότε γίνεται τοῦτο ἔρμαιον τῶν παθῶν τοῦ καὶ καταποντίζεται εἰς βάραιθρον, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ ἰδίου ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν χλεύην καὶ περιφρόνησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Συνήθως ἡ κυριαρχία αὕτῃ εὐρίσκεται μὲ τὸ μέρος ἐκείνου τοῦ παράγοντος, ὅστις ἔχει τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν ζωὴν. Εἶναι οὗτος ἡ ψυχὴ, ἥτις κατατείνει διαρκῶς ὥς ἐκ τῆς φύσεως τῆς οὐσίας της πρὸς τὸ καλύτερον, πρὸς τὸ ἀνώτερον καὶ ὑψηλότερον. Ἡ δὲ ἀγωγή ζητεῖ αὐτὸ τὸ ποσοστὸν τῆς ἐν τῇ ζωῇ κυριαρχίας τῆς ψυχῆς περισσότερον νὰ ἐπανεξήσῃ.

Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα : *Πῶς ἡ ψυχὴ θὰ δυνήθῃ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔφρσιν αὐτῆς ;* Νὰ κινήθῃ ἀνεξαρτήτως τοῦ σώματος δὲν δύναται, διότι εἶναι ἐκεῖνο συννυφασμένον μετ' αὐτῆς καὶ προβάλλει τὰς ἀπαιτήσεις του. Εἶναι δὲ διττὴ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Οὕτως :

α) Ἀναγκάζει τὴν ψυχὴν νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὴν θεραπείαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Διὰ τοῦτο ἀναλαμβάνει αὕτη νέα καθήκοντα νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν τροφὴν καὶ στέγασιν τοῦ σώματος καὶ γενικῶς διὰ τὴν διατήρησίν του εἰς ἀνθηρὰν κατάστασιν.

β) Ἀναγκάζει τὴν ψυχὴν νὰ κινῆται οὐχὶ εἰς πλαίσια ὑπερτοπικά καὶ ὑπερχρονικά, ὅπως ἡ φύσις αὐτῆς θὰ τὸ ἐπέτρεπε, ἀν δὲν ὑπῆρχεν ἡ παρουσία τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ διαφέροντα, τὰ ὁποῖα ἐξικνοῦνται εἰς πλαίσια μόνον τοῦ χώρου καὶ χρόνου ἐνθα τὸ ἄτομον ζῇ. Ἐνῶ δηλαδή ἡ ψυχὴ χωρὶς τὸ σῶμα εἶναι ἄχωρος καὶ ἄχρονος, ἥτοι δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τοπικά καὶ χρονικά ὅρια, τῶρα μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ σώματος δημιουργεῖται διὰ ταύτην μία ἰδιότυπος κατάστασις, τῆς ὁποίας τὸ κύριον

γνώρισμα εἶναι ὅτι διέπεται ἤδη ἀπὸ ἐφήμερα διαφέροντα. Ἡ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑπαρξίς τοῦ σώματος περιστέλλει τὸν δυναμισμόν τῆς ψυχῆς καὶ καθι-
σιᾷ αὐτὴν ὑπόστασιν, ἣτις ἀσχολεῖται μὲ πεπερασμένας ἐκδηλώσεις. Δὲν
παύει βεβαίως ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς νὰ ἀσχολῇται μὲ σκοποὺς
ἐκφεύγοντας τῶν πλαισίων τοῦ τόπου καὶ χρόνου. Θὰ ἦτο θλιβερὸν ἄλλωστε
δι' αὐτήν, ἂν ἐξ αἰτίας τοῦ σώματος διέγραφε τὸν κύριον χαρακτῆρά της.
Ἡ πεῖρα ἐξ ἄλλου μᾶς διαπιστώνει ὅτι εἰς πολλοὺς ἡ ψυχὴ κινεῖται ἀκόμη
καὶ κατὰ τὴν ζωὴν οὐχὶ πρὸς τὰ πεπερασμένα, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἐπέκεινα.

Συμβαίνει δέ, ἐξ αἰτίας τοῦ σώματος, τὸ ἐξῆς ἀξιοπρόσεκτον. Ἡ ψυχὴ
ὄχι μόνον κινεῖται τῶρα ἀπὸ διαφέροντα τοπικὰ καὶ χρονικά, τῶν ὁποίων
ἐγένετο μνεῖα ἄνωτέρῳ, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχη τὸ μέλημα πρὸς σκοποὺς
ἀδεδεσμένους ἀπὸ τόπον καὶ χρόνον καὶ πάλιν τότε τὸ μέλημά της ἀρχίζει ἀπὸ
περιστατικὰ τοπικὰ καὶ χρονικά, ἡ δὲ προσπάθειά της προσδιορίζεται τοπι-
κῶς καὶ χρονικῶς.

Ἐδῶ ὁμῶς ἀναφαίνεται ἡ Σοφία τοῦ Ὑψίστου Δημιουργοῦ. Ἐνταῦθα
ἐνθα κατατρίβεται ἡ ψυχὴ μὲ τὰ παροδικὰ περιστατικά, ἐντεῦθεν πάλιν ἐνι-
σχύεται μὲ ἐφόδια, μὲ τὰ ὅποια ἀποθανατίζεται, διότι ἐκπληροῖ τὸν κύριον
προορισμόν της. Ἐνῶ δηλαδὴ εἰς τὰ ζῶα ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ἀποτελοῦν
τὰ δώματα, ὅπου ἡ ψυχὴ τῶν ἀσχολεῖται μὲ ἄλογον ἐνέργειαν, τὰ ἴδια αὐτὰ
συστήματα τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου — ἐξ αἰτίας τῆς ἄνωτερότητος τῆς
ψυχῆς — γίνονται διὰ τὸν ἄνθρωπον κίνητρα αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ προο-
δευτικῆς ἐξελίξεως.

Ἐδῶ δηλαδὴ εἰς τὰ παροδικὰ περιστατικά εὕρισκει ὁ ἄνθρωπος τὴν
εὐκαιρίαν

- α) τὰς αἰσθήσεις του νὰ κάμῃ ὄργανα πρὸς πνευματικὴν δημιουργίαν,
- β) τὰ πράγματα νὰ κάμῃ μέσον πρὸς ἀνθήσιν τῆς ζωῆς,
- γ) εἰς τοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ περιβάλλοντος νὰ δώσῃ τὸ νόημα τῶν διε-
γέρσεων πρὸς ἐξύψωσιν καὶ ἐξιδανίκευσιν, καὶ

δ) τοὺς ἰδανικοὺς πόθους του νὰ θεμελιώσῃ ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς
πραγματικότητος καὶ γενικῶς τὰ πάντα — ἂν θέλῃ — νὰ κάμῃ κίνητρα πρὸς
ὑπερφαλαγγισμόν τῶν πεπερασμένων καὶ τῆς παροδικότητος. Τοιουτοτρόπως,
ὅταν τὸ σῶμα δὲν ρυμουλκῇ τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ κρατῇ τὰ ἡνία τῆς
ζωῆς, τὰ τοπικὰ καὶ χρονικά περιστατικά διερεθίζουν τὸ ἄτοπον πρὸς δοῶσιν
καὶ δὴ τοιαύτην ὥστε νὰ πραγματοποιήσῃ τοῦτο ἐπιτεύγματα, ἅτινα ἐνῶ
ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ πεπερασμένον παύουν νὰ περιορίζωνται ἀπὸ τὰ πλαίσια
ἐκείνου καὶ λαμβάνουν νόημα ὑπερχρονικὸν καὶ ὑπερτοπικόν. Μὲ τὰ νέα
αὐτὰ ἐπιτεύγματα θέτει ἡ ψυχὴ σαφῶς πλέον τὸν ρυθμὸν τῆς μελωδίας της.
Τώρα δπλίζεται ἡ ζωὴ μὲ τοὺς τόνους αὐτῆς τῆς μελωδίας, οἱ ὅποιοι ἔχουν
τὸ σπουδαῖον πλεονέκτημα ὅτι εἶναι αἰσθητοὶ καὶ βιωτοί. Ἄν δηλαδὴ ἡ
ψυχὴ χωρὶς τὸ σῶμα ἐκινεῖτο πρὸς μελωδίαν, ἡ ὁποία ἐγοήτευε μόνον αὐτήν,

τώρα ὅποτε συνοδεύεται μὲ τὸ σῶμα, κινεῖται πάλιν πρὸς μελωδίαν, μελωδίαν ὅμως βιωτὴν, αἰσθητὴν καὶ συνειδητὴν. Τώρα τὸ περιβάλλον τῆς ψυχῆς μὲ τὰ τοπικά καὶ χρονικά του αἰτήματα ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖται ἡ ψυχὴ ἐξ αἰτίας τοῦ χαρακτηῆρός της. Ἡ κίνησίς της ὅμως τώρα μὲ τὴν συμβολὴν τοῦ σώματος συνοδεύεται ἀπὸ δρᾶσιν. Δρᾶσιν, τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν ποθητὴν διὰ τὸ σύνολον, διότι ἑναρμονίζεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ἐκείνου, διότι ἐξυψώνει τοὺς πάντας, διότι γοητεύει τὴν ὁλότητα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ἄτομον ἢ κινεῖται πρὸς ἀποκάλυψιν ἀληθειῶν ἢ πρὸς διαμόρφωσιν κοινωφελῶν ἔργων ἢ πρὸς τὴν βίωσιν τοῦ καλοῦ κ.ο.κ.

Καὶ ἤδη εἶναι εὐκόλον νὰ κατανοηθῇ τί ἐννοοῦμεν μὲ τὰς ἀξίας. Αὐτὰ τὰ ἐπιτεύγματα, ἅτινα τὸ ἄτομον κατὰ τὴν δρᾶσίν του αὐτὴν, τὴν γοητευτικὴν διὰ τὴν ὁλότητα, ἐπιτυγχάνει καὶ τὰ ὁποῖα φανερώνουν ὅτι κινεῖται μὲν τὸ ἄτομον ἀπὸ τοπικά καὶ χρονικά περιστατικά προκαλοῦν ὅμως αὐτὰ τὴν καθαρωτέραν ζωὴν τοῦ συνόλου, ζωὴν ὠπλισμένην ἀπὸ ἐφόδια, ἅτινα παραμερίζουν τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου, αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὀνομάζομεν ἀξίας. Ἐπιδιώκει π.χ. ἡ ψυχὴ, ὅταν δὲν ρυμουλκῆται ἀπὸ τὸ σῶμα, νὰ κατευθύνεται πρὸς φιλαλληλίαν. Εἶναι ἀνάγκη τότε διὰ τὸ σῶμα νὰ ἐπιδίδεται εἰς καθημερινὴν σχετικὴν δρᾶσιν, διότι ἄλλως ἡ τάσις τῆς ψυχῆς θὰ ἦτο οὐτοπία. Ἐν τῇ δράσει ταύτῃ πραγματοποιεῖ ἐπιτεύγματα, ἅτινα ἔχουν ὡς ἰδιαιτέρον πλεονέκτημα ὅτι ἂν καὶ προκύπτουν ἀπὸ πεπερασμένα περιστατικά, ὅμως ἀποκτοῦν σημασίαν, ἥτις χωρεῖ πέραν τοῦ πεπερασμένου καὶ ἐπὶ πλέον σφυρηλατοῦν αὐτὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ συνόλου.

Διὰ τῶν ἐκτεθέντων ἀποκτιῶμεν τὴν πρώτην γνωριμίαν περὶ τῶν ἀξιών. Πρέπει ὅμως περισσότερον νὰ ἐντρυφήσωμεν εἰς τὸ νόημα αὐτῶν τόσον διὰ νὰ γνωρίσωμεν βαθύτερον τὸ περιεχόμενόν των ὅσον καὶ διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὰ πλεονεκτήματά των. Οὕτω παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν ἀξιών τὰ ἑξῆς :

1) Ὅτι παρουσιάζουν ποικιλίαν περιεχομένου καὶ τοῦτο διότι ἀνάγονται εἰς διαφορετικὰς σφαίρας. Ἡ ψυχὴ ὡς γνωστὸν ναὶ μὲν ἔχει τὴν ἑφεσιν πρὸς τὸ καλύτερον, εὐρίσκει ὅμως τὸ καλύτερον τοῦτο εἰς πολλὰς πτυχὰς τῆς ζωῆς μας. Ἄλλοτε ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ πράγματα καὶ ἀποκτῇ τότε τὰ νοήματα αὐτῶν, ὅποτε ὁμιλοῦμεν περὶ θεωρητικῶν ἀξιών, ἄλλοτε φιλοδοξεῖ νὰ ἐνεργήσῃ κοινωφελῶς καὶ ἔχομεν τότε τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀξίας, ἄλλοτε ἀποβλέπει εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ωραίου καὶ ἀναφαίνονται τότε αἱ καλαισθητικαὶ ἀξίαι, ἄλλοτε αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὸν Ὑψιστον καὶ διακατέχεται τότε ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας κ.ο.κ. Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀξίαι εἶναι αἱ σημαντικώτεραι καὶ αὐτὰς ἰδιαζόντως ἀναγνωρίζει ὁ Πλάτων. Εἰς τὴν σύγχρονον ὅμως ἐποχὴν ὁ Spranger, κινούμενος ἀπὸ τὸ αἶτημα νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς μας, παραδέχεται ἐπὶ πλέον καὶ τὰς ἀξίας τὰς πολιτικὰς καὶ οἰκονομικάς. Νομίζομεν ἐν τούτοις ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ Πλάτωνος ἔχει κλασσικὴν σημασίαν καὶ παραμένει ἀσάλευτος.

2) Ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἀξιών δὲν ἀπαιτοῦν μόνον κυριαρχίαν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ σώματος, ὁπότε ἐκεῖνο γίνεται ὄργανον τῶν βλέψεών της, ἀλλὰ καὶ κόπους καὶ μόχθους, οἵτινες ἀναλαμβάνονται προθύμως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου μας δὲν τρώγομεν μόνον τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἀλλὰ καὶ ἀποκτῶμεν τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς. Καὶ εἶναι ἄρτος τῆς ζωῆς αἱ ἀξίαι αὐταί, αἵτινες προκαλοῦν τὴν ἀναζωογόνησίν της. Τοιοῦτοτρόπως οἱ κόποι καὶ οἱ μόχθοι δὲν ἀποτελοῦν καρκίνωμα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μέσον καὶ γέφυραν διὰ τὴν ἀξιολόγησιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Πλάτωνα ἂν πρῶτος ὁρος διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἰδανικοῦ εἶναι ἡ ἔφεσις πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ πιστοποιεῖται τοῦτο ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ σώματος, δευτέραν ἀπαίτησιν ἀποτελεῖ ἡ συμβολὴ τοῦ μόχθου, ἡ ὁποία ἀποβλέπει καὶ εἰς τὸ νὰ καταστῇ ἡ δυνάμει ἔφεσις τῆς ψυχῆς *κίνησις ἐν ἐνεργείᾳ* ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ἐξουδετερωθοῦν τὰ προσκόμματα ἐκεῖνα, ἅτινα ὀρθοῦνται πρὸ τῶν ἐπιζητήσεων τῆς ψυχῆς. Ὅπωςδὴποτε οἱ κόποι καὶ οἱ μόχθοι εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι καθιστοῦν βαθυτέραν τὴν ἐνθρόνισιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀξιών καὶ ἐπιφέρουν μεγαλυτέραν οἰκείωσιν τοῦ ἀτόμου μετ' αὐτῶν.

3) Ὅτι αἱ ἀξίαι ὄχι μόνον ἐξιδανικεύουν τὸ ἄτομον ἀλλ' ἀποτελοῦν καὶ μέσον πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἀξιολογικῆς του δράσεως διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α) Διότι δὲν ἀνήκουν μόνον αὐταὶ εἰς τὰ πεπερασμένα περιστατικά ἀλλὰ ἐφ' ὅσον εὐρίσκονται πέραν τῶν μεταβολῶν τῶν πραγμάτων ἱκανοποιοῦν καὶ γαληνεύουν καὶ ἄλλας ἐποχὰς ὥς καὶ ἄλλους τόπους λαμβάνουσαι ἐκ τούτου γενικωτέραν σημασίαν. Πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην διερεθίζουν τὰ ἄτομα.

β) Διότι ἱκανοποιοῦν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν ἔχει, ὅταν κινῆται αὕτη μὲ καθαρότητα. Ἀποτελοῦν δηλαδὴ αὗται οὐχὶ ὄργανα τοῦ σώματος ἀλλὰ ἐφόδια τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία τοιοῦτοτρόπως διὰ τῆς συμβολῆς αὐτῶν ὁδεύει πρὸς τὴν ἀξιολογικὴν της ὑπόστασιν. Διὰ τοῦτο προκαλοῦν ἀνύψωσιν τῆς ψυχῆς εἰς ἀνωτέραν σφαῖραν καὶ ἀξιολογικωτέραν δρᾶσιν τοῦ ἀτόμου. Ὅταν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι καθαρὰ καὶ ἔχῃ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ σώματος, τότε τὴν ἔφεσιν αὐτῆς πρὸς διαδοχικὴν ἀνάτασιν ἐπιτυγχάνει μὲ τὴν γέφυραν τῶν ἀξιών. Καὶ ἐδῶ καταφαίνεται ὅτι οὐχὶ πᾶσα ἐπίτευξις εἰς τὴν ζωὴν λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀξίας ἀλλὰ μόνον ἐκεῖναι, αἵτινες ἀποτελοῦν μέσον διὰ τὴν ἐξιδανίκευσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἀξιολογικωτέραν δρᾶσιν. Συνεπῶς ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει αἱ ἀξίαι εὐαρεστοῦν μόνον τὰς αἰσθήσεις ἢ τροφοδοτοῦν τὰς προσκαίρους ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς.

γ) Διότι αἱ ἀξίαι παρέχουν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν δυνατότητα νὰ προωθῇται αὕτη πρὸς τὴν ἰδέαν, ἥτοι πρὸς τὸν ἐξωκόσμιον ἐκεῖνον φωτισμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου φωτίζεται ἡ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κατευθυνομένη πρὸς αἰωνίους προσανατολισμούς.

Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Τὰ γνωρίσματα ἄλλωστε, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ ψυχὴ, ἥτις συννυφαίνεται μὲ τὰς ἀξίας, καταδεικνύουν τοῦτο. Οὕτως

ἡ βαθεῖα συνειδητοποίησις καὶ ἡ ἰσχυρὰ βίωσις τῶν ἀξιών δημιουργοῦν πλεονεκτήματα, ἅτινα παρουσιάζουν τὴν ἐξιδανίκευσιν τοῦ αἰτόμου. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς :

Πρῶτον. Ἡ συνείδησις τῆς εὐθύνης, ἐξ οὗ λόγου αἱ ἀξίαι θεωροῦνται προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως.

Δεύτερον. Τὸ πλούσιον ἀλλὰ καὶ καθαρὸν συναίσθημα, ὅπερ ἐκμηδενίζει πᾶσαν ἰδιοτέλειαν καὶ καλλιεργεῖ τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ αἰτόμου πρὸς τὴν ὁλότητα.

Τρίτον. Ἡ ἐσωτερικὴ θέα τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἰδέαν, ἣτις ἐπιτελεῖται κατόπιν καταλλήλου προπαρασκευῆς καὶ αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ ἣτις φέρει τὴν οἰκείωσιν ταύτης πρὸς τὸν φωτισμὸν ἐκείνης.

Τέταρτον. Ἡ πεποίθησις τοῦ αἰτόμου, ὅτι ἡ βούλησις δρᾷ ἐλευθέρως χωρὶς οὐδόλως νὰ ἔχη τοῦτο τὴν ἐντύπωσιν τῆς δεσμεύσεως.

Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ καταδείξουν τὴν διὰ τῶν ἀξιών ἐπιτελουμένην προώθησιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὰς ἰδέας.

4) Γεννᾶται ὁμως ἡ ἀπορία (Ἐφ' ὅσον ἡ ἰδέα εἶναι ἐξωκόσμιος δύναμις καὶ προκαλεῖ γοητείαν διὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον ἥτοι εἶναι ἄχωρος καὶ ἄχρονος, πῶς αἱ ἀξίαι, αἵτινες πραγματοποιοῦνται εἰς πεπερασμένα περιστατικά, ἥτοι εἰς γεγονότα προσδιοριζόμενα ἀπὸ τοπικὰ καὶ χρονικὰ γνωρίσματα, κινοῦνται πρὸς τὰς ἰδέας ;

Καὶ πῶς ἀκόμη δικαιολογεῖται ἡ ἐντατικωτέρα ἀξία, ἡ ὁποία εἶναι βεβαίως συνδεδεμένη ἰσχυρότερον μὲ περιστατικὸν πεπερασμένον, νὰ ἔχη μεγαλυτέραν προσέγγισιν πρὸς τὴν ἰδέαν, ἥτοι νὰ εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ὡς ἄχωρον καὶ ἄχρονον οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ πεπερασμένα ;

Ἐνταῦθα οὐδεμία ἀντινομία διαφαίνεται. Διότι ἂν τὰ περιστατικά, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνακύπτουν αἱ ἀξίαι, εἶναι πεπερασμένα, ἡ ἐπιρροὴ ἐν τούτοις αὐτῶν παραμένει πάντοτε καὶ λαμβάνει ὑπερχρονικὴν καὶ ὑπερατομικὴν σημασίαν. Καὶ ὥς εἶναι φυσικὸν ὅσον ἡ ἀξία εἶναι ἰσχυρότερα τόσον ἡ ὑπερατομικότης αὐτῆς εἶναι ἀσφαλεστέρα. Τοῦτο κατανοοῦμεν ἀπὸ τὰς ἀξιολογικὰς συγκινήσεις. Ἡ δόνησις τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται κατ' αὐτάς, ἂν καὶ προέρχεται ἀπὸ ἀξιολογικὰ περιστατικά πεπερασμένα, ὁμως παρουσιάζει χαρακτῆρα, ὅστις ἐκφεύγει τοῦ πεπερασμένου καὶ κρατεῖ τὴν ψυχὴν συνδεδεμένην περισσότερον μὲ τὸ φῶς τῆς ἰδέας. Τοιοῦτοτρόπως παρέρχονται τὰ ἐφήμερα περιστατικά, ὀπλίζουν ὁμως αὐτά, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀξιολογικά, μὲ δυνάμεις, τὰς ἀξίας, αἵτινες, ἐφ' ὅσον αἴρουν τὸ αἶτομον πέραν τῶν ἐφημέρων, καταδεικνύουν τὴν ὑπερχρονικὴν καὶ ὑπερατομικὴν τῶν ὑπόστασιν. Διὰ τοῦτο αἱ ἀξίαι σχετίζονται πρὸς τὰς ἰδέας.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο μᾶς ὑποβοηθεῖ νὰ στοχασθῶμεν τὴν μετὰ τὸν θάνατον φύσιν τῆς ψυχῆς. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ἀξιολογικὰ βιώματα ἂν

καὶ χρονικῶς προσδιωρισμένα, συνοδεύουν αὐτὴν πέραν τῶν χρονικῶν πλαισίων τῶν περιστατικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον, ἀγόμεθα εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ψυχὴ κρατεῖ τὰ ἐκ τοῦ κόσμου ταῦτα ἐφόδια καὶ πέραν τοῦ θανάτου. Καὶ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ τοῦτο τὸ σοβαρώτερον τεκμήριον ὅτι δίδει λόγον τῶν βιωμάτων τῆς αὐτῶν, ἰδίᾳ τότε, ὅποτε ἡ ἀπουσία τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐπιρροῶν αὐτοῦ οὐδόλως ἐπιτρέπει τὰς δικαιολογίας ἐκείνας, τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον, ὑπὸ τὸν κλοιὸν τοῦ σωματικοῦ Ἐγώ, εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν προβάλλει.

5) Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται ὅτι αἱ ἀξίαι δὲν εἶναι ἀντικειμενικαὶ ὑποστάσεις, τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἀξιολογικῶς ἐνεργοῦντες, πρόκειται νὰ ἀποκαλύψουν. Τοῦναντίον αἱ ἀξίαι ἀποτελοῦν ἐπιτεύγματα, τὰ ὅποια τὰ ἴδια ἄτομα δημιουργοῦν καὶ συνειδητοποιοῦν. Ἄν ταῦτα δὲν τὰ συνειδητοποιήσουν τότε αἱ ἀξίαι εἶναι ἀνυπόστατοι. Ὑφίσταται δηλαδὴ ἡ ἀξία καὶ ἰσχύει μόνον ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐν τῷ συναισθήματι.

Ἀσφαλῶς τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὸ περιεχόμενόν τῆς ἀποτελεῖ ἐπινόημα τῆς φαντασίας. Τοῦναντίον σημαίνει ὅτι ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἀγωνισθῇ μὲ κόπους καὶ μὲ μόχθους, ὅποτε θὰ ἐπιτύχῃ τὸν φωτισμὸν τῆς ἰδέας καὶ τοῦτο θὰ εἶναι διαπίστωσις ὅτι ἐπραγματοποίησε τὴν ἀντίστοιχον ἀξίαν.

+ Συμβαίνει δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ὅπως αὐτὰ ἐκεῖνοι μόνον τὰ ζοῦν καὶ ἐκεῖνοι μόνον συγκινοῦνται ἐξ αὐτῶν καὶ ἐπηρεάζονται, οἵτινες τὰ συνειδητοποιοῦν, ὅποτε βεβαίως καὶ ὑπάρχουν, τοιοντοτρόπως καὶ αἱ ἀξίαι τότε μόνον ἔχουν τὸ κῦρὸς των, ὅταν βιωθοῦν ὑπὸ τῶν ἀτόμων καὶ συνειδητοποιηθοῦν.

Διὰ τοῦτο καὶ λαοί, οἵτινες δὲν θερμαίνονται ἀπὸ τὰς ἀξίας, ὑπνώττουν καὶ ζοῦν εἰς πρωτόγονον κατάστασιν. Καὶ λαοί, οἵτινες ἀσκοῦνται εἰς αὐτάς καὶ τὰς ἀποκτοῦν, δημιουργοῦν ἱστορικῶς καὶ ἐξυψώνονται.

Ὑπάρχουν ἄρα αἱ ἀξίαι οὐχὶ ὥς ἀντικειμενικαὶ πραγματικότητες, τὰς ὁποίας ζητεῖ τις νὰ γνωρίσῃ ἔστω καὶ μακρόθεν, ἀλλὰ ὥς ἐπιτεύγματα τῆς ψυχῆς, ἧτις ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἀπόκτησιν αὐτῶν καὶ θερμαίνεται κατόπιν ἐκ τῶν ἰδίων ἀνυψουμένη εἰς ὑψηλοτέρας σφαίρας.

6) Μὲ τὸ θέμα τῶν ἀξιών θὰ ἡδύνατό τις περισσότερον νὰ ἀσχοληθῇ καταδεικνύων τὴν σημασίαν αὐτῶν εὐρύτερον εἰς τὴν ζωὴν, τὴν κατάταξιν αὐτῶν εἰς ἑνιαῖον σύστημα κ.ο.κ. Ἀρκοῦμαι εἰς τὰ ἐκτεθέντα. Πρὸς συμπλήρωσιν ὅμως μιᾶς πρώτης γνωριμίας μετὰ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀξιών ἐπιβάλλεται νὰ ἀναφέρω καὶ τὰς βαθμίδας, τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦν οἱ συνειδητοποιοῦντες τὰς ἀξίας. Ἐρχεται δηλονότι ἡ ψυχὴ εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν φωτισμὸν τῶν ἀξιών ἢ βαθμηδόν :

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπαιτεῖται διὰ τὴν οἰκείωσιν τῆς ψυχῆς μὲ τὰς ἀξίας κατάλληλος προπαρασκευή, ἐπιτρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ οἰκείωσις αὕτη ἀκολουθεῖ τὰ ἑξῆς στάδια :

* α) Ὁ ἄνθρωπος ζῇ κατὰ πρῶτον εἰς τὸ σκότος τῆς ἀγνοσίας. Χάος διακατέχει τὴν συνείδησίν του. Τὰ ἔνστικτα μόνον τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ διατηρήσεως τοῦ εἶδους λειτουργοῦν, χωρὶς ἡ ψυχὴ του νὰ διερεθίζεται ἀπὸ ὑψηλότερόν τι. Ἡ ζωὴ του ἀκολουθεῖ ἐν τῇ πορείᾳ της τὸν ρυθμόν, τὸν ὁποῖον οἱ προκάτοχοι ὥρισαν. Ζῇ μὲ τὰ πράγματα, ἐληρεάζεται ἀπὸ τὰ παθήματα τῆς φύσεως καὶ ἀκούει δι' αὐτῶν τὰς μυστικὰς δυνάμεις, αἵτινες κυριαρχοῦν εἰς τὴν φύσιν καὶ αἵτινες διὰ τῶν παθημάτων ἐκείνης δεσμεύουν καὶ τὴν ψυχὴν του. Εἶναι τὸ πρῶτον στάδιον, κατὰ τὸ ὁποῖον οὗτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὸ μέλλον καὶ ζῇ μόνον εἰς τὸ παρὸν τὸν ρυθμόν τοῦ παρελθόντος.

β) Ὁ ἄνθρωπος, ὅστις εἶναι ὠπλισμένος μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου, ἀρχίζει νὰ ἀφυπνίζεται. Ὁ Λόγος ἀρχίζει νὰ ἀνθῇ. Κάποιοι ἐρεθισμοὶ κατ' ἀρχὰς ὀλιγώτεροι καὶ κατόπιν περισσότεροι ἀλλὰ καὶ βαθμηδὸν ἐντατικώτεροι γίνονται αἰτία νὰ ἐνδιαφερθῇ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν ἀνύψωσίν του. Οὕτως ἀναβαίνει τὸν ἀνηφορικόν του δρόμον. Κατὰ τὴν πορείαν του αὐτὴν ἐπιτυγχάνει σταθμοὺς διὰ τῶν ὁποίων αὐτοεξυπηρετεῖται.

Ἀσφαλῶς οἱ πρῶτοι σταθμοὶ εἶναι ἀτελέστεροι. Βαθμηδὸν ὅμως καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Λόγου οἱ μειονεκτοῦντες αὐτοκαταστρέφονται καὶ οἱ ἀτελεῖς συμπληρώνονται. Οὕτω π.χ. κατὰ τὴν ἠθικὴν ἐξέλιξιν του ἀναφαίνονται διαδοχικῶς αἱ κατευθύνσεις τοῦ ὠφελιμισμοῦ - εὐδαιμονισμοῦ - ὀρθολογισμοῦ καὶ ἀνθρωπισμοῦ.

Ὁ Λόγος ὅμως γίνεται αἰτία, ἀφοῦ κατεστράφη πρῶτον ἡ ἀρχικὴ στροφὴ πρὸς τὸν ἡδονισμόν, νὰ συμπληροῦνται αἱ πρῶται βαθμίδες τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ ὠφελιμισμοῦ εἰς τὰς ἐλλείψεις των καὶ νὰ προχωρῇ ἡ ἠθικὴ ἐξέλιξις πρὸς τὰ τελειότερα στάδια τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ ἰδίᾳ δὲ ἐξέλιξις παρουσιάζεται εἰς ὅλας τὰς σφαῖρας τοῦ πνευματικοῦ κόσμου.

Παρατηρεῖται δηλαδὴ τὸ φαινόμενον τῆς βαθμιαίας κυριαρχίας τῆς ψυχῆς, ὅποτε δημιουργοῦνται ἐφόδια, διὰ τῶν ὁποίων αὐτοτροφοδοτεῖται ἡ ἰδανικὴ ἐξέλιξις καὶ καλλιεργεῖται μετὰ τὴν κάθαρσιν τῶν προσκομμάτων τῆς ὕλης ἡ ἐσωτερικὴ τάσις πρὸς ἰδανικοὺς προσανατολισμούς, ὅποτε καὶ ἀναφαίνονται μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ αἱ διάφοροι ἀξίαι.

Ἡ ὀρησκειὰ δὲν μένει ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ἀλλὰ παρέχει τὴν συμβολὴν της διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιτελεῖται δὲ τοῦτο τριττῶς ἥτοι : γίνεται αἰτία πρῶτον νὰ ἀπαλλάσσεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰς ὀχλήσεις τοῦ παρελθόντος, τὰς ἁμαρτίας, καὶ οὕτως μὲ κεκαθαρμένην ψυχὴν νὰ ἐργάζεται πλέον ὁ ἄνθρωπος γονίμως. Δεύτερον προκαλοῦσα τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ προστατευτικόν της πνεῦμα ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐργάζεται πάλιν γονίμως χωρὶς νὰ ὀρρωδῇ πρὸ τῶν κινδύνων καὶ σκοπέλων τοῦ παρόντος καὶ τρίτον φωτίζει μὲ τὸ ὑπερκόσμιον

φῶς αὐτῆς τοὺς ἀνθρωπίνους ἰδανικοὺς προσανατολισμούς, ὥστε ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελιξέως νὰ μὴ εἶναι ἀπατηλή.

Τοιοιτοτρόπως ἡ Θρησκεία μὲ γέφυραν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ὄχι μόνον ἀποκαθαίρει τὴν ψυχὴν ἀπὸ ἀντιξόους ἀντιπερισπασμούς ἀλλὰ καὶ διευκολύνει τὴν κίνησιν αὐτῆς καὶ μάλιστα μὲ ἐγγύησιν καὶ ἀσφάλειαν πρὸς τὰ ἰδεώδη. Ἐπιτελεῖ δὲ τοῦτο οὐχὶ ἑτεραρχικῶς ἀλλὰ ἐφοδιάζουσα τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἐσωτερικὰς εὐνοϊκὰς δυνάμεις, μὲ πίστιν, κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἐξέλιξις αὕτη νὰ παρουσιάσῃ αὐτονομίαν καὶ ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν.

γ) Εἶναι τὸ στάδιον κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἀδιαφορῶν πρὸς τὰ ἐφήμερα ἐξαυλοῦται καὶ ἐξιδανικεύεται. Οἱ ἀνθρώπιοι προσανατολισμοὶ συμπίπτουν ἐνταῦθα πρὸς τοὺς προσανατολισμούς τοῦ Θείου Λόγου. Εἶναι — ἃς τὸν ὀνομάσωμεν — ὁ τρίτος πλοῦς, τὸν ὁποῖον κάμνει ὁ ἄνθρωπος ἀδέσμευτος πλέον ἀπὸ τὰ γήϊνα. Ἡ πραγματικότης τοῦ παρόντος δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσωμεν τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σταδίου τούτου. Ἡ φιλοσοφικὴ ὁμῶς σκέψις, ἥτις κινεῖται καὶ μὲ ὑπερχρονικὰ ἄλματα, δὲν ἀπαισιοδοξεῖ. Ὑπὸ μίαν φυσικὰ προϋπόθεσιν. Ὅτι πρέπει νὰ κυριαρχῇ ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς. Ἄν τοῦτο γίνῃ, τότε οἱ ἀνθρώπιοι προσανατολισμοὶ θὰ συμπίπτουν μὲ τοὺς προσανατολισμούς τοῦ Θείου Λόγου. Καὶ θὰ ἀποτελῇ τοῦτο τὸν Παράδεισον ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀναφαίνεται τότε τὸ στάδιον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς, ὅταν αὕτη παρουσιάσῃ τὴν ὑψίστην πληρότητα της. Ἀποτελεῖ ἄλλωστε ἡ καθαρότης αὕτη τὴν μόνην ὁδὸν πρὸς δημιουργίαν ἀξιῶν.

Ἀσφαλῶς πόρρω ἀπέχομεν ἀπὸ τὴν πληρότητα ταύτην. Ἡ διαρκὴς ὁμῶς βελτίωσις δὲν ἀποτελεῖ οὐτοπίαν. Ἄν ἐξουδετερωθῇ τὸ πάθος τῆς ὕλης, ἂν καταστῇ τὸ σῶμα ὄργανον τῆς ψυχῆς, τότε αὕτη μὲ τὴν ἡγεσίαν της θὰ ὁδεύῃ πρὸς ἀξιολογικὰς σφαίρας. Τοῦτο ὅλον ἐπιτυγχανόμενον θὰ καταδεικνύῃ ὅτι διὰ τῶν ἀξιῶν ἡ ζωὴ ἀποκτᾷ τὴν ἁρμονίαν της.